

Investigating Social Issues in the Holy Defense Novel Subjects

Somaye Kazemi Zardkhoshouei¹ | Mohammadreza Yousefi² 1. Ph.D Student Qom University. Email: Paeez981@yahoo.com2. Associate professor and faculty member of Qom University. Email: Myousefi46@yahoo.com

---

Article Info**Article type:**

Research Article

Article history:

Received: 5 October 2022

Received in revised form:

21 April 2023

Accepted: 8 May 2023

Published online: 13 June 2023

Keywords:

Social Issues, War Literature,

Lucien Goldman, Genetic

Structuralism, Holy Defense

Literature.

ABSTRACT

The development of literary theories at the beginning of the 20th century cannot be separated from the emergence of genetic structuralism as one of the critical methodologies of the 20th century. At the time, structuralism (which emphasizes the independence of literary works) and sociology literature (which emphasizes the relationship between literary works and factors outside the literary work, such as authors, society, and historical context) were in conflict. As a result, genetic structuralism arose to serve as a link between them. Sociologist Lucien Goldman, from France, created genetic structuralism. In his proposal, Goldman explains not only the theory but also the procedure for analyzing literary works. In this article, utilizing the theory of Lucien Goldman, we examine the themes of social reflection and the writers' worldview in the Holy Defense novels of the 80s and 90s (Atash Be Ekhtiar, Jamhaye Showkaran, Da, Soran Sard, Man Zende Am, and Fasle Javani). The mentioned novels were discussed. The Holy Defense novel's events were analyzed using a qualitative method and a library study, from a holistic perspective and from the writer's point of view. It was determined that the works of the Holy Defense authors, regardless of their attitude, are a product of the society in which the authors live. Additionally, their products are produced by society. The literary works of the period of the Holy Defense represent the general thoughts of society, thereby revealing the author's particular worldview, the representation of popular culture, the existence of differing perspectives on the war and the cultural affairs of the Holy Defense, and the condition of the entire society during the war. The behavior of each character in the novels reflects the entire society.

Cite this article: Kazemi zardkhoshouei, S., & Yousefi, M (2023), Investigating Social Issues in the Holy ..., Sociology of Art and Literature (JSAL), 14 (2), 45-58.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jsal.2023.92666>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

DOI: <http://doi.org/10.22059/jsal.2023.92666>

بازتاب مسائل اجتماعی در رمان دفاع مقدس دهه ۸۰ و ۹۰ بر اساس نظریه لوسین گلدمن

سمیه کاظمی زردخشویی^۱ | محمد رضا یوسفی^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری دانشگاه قم؛ رایانامه: Paeez981@yahoo.com

۲. دانشیار و عضو هیئت علمی دانشگاه قم؛ رایانامه: Myousefi46@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	پیدایش ساختارگرایی تکوینی به‌عنوان یکی از روش‌های انتقادی قرن بیستم را نمی‌توان از توسعه نظریه‌های ادبی در آغاز همان قرن جدا کرد. در آن زمان، نوعی تضاد میان ساختارگرایی (که بر استقلال آثار ادبی تمرکز دارد) و جامعه‌شناسی ادبیات (که بر رابطه آثار ادبی با سایر عوامل خارج از اثر ادبی، مانند نویسندگان، جامعه و زمینه تاریخی تمرکز دارد)، وجود داشت. لذا ساختارگرایی تکوینی برای ایجاد پلی میان آن‌ها پدیدار شد. ساختارگرایی تکوینی توسط لوسین گلدمن، جامعه‌شناس فرانسوی توسعه داده شد. گلدمن در ایده خود نه‌تنها نظریه را توضیح می‌دهد، بلکه روش تحلیل آثار ادبی را نیز ارائه می‌دهد. بر اساس نظریه لوسین گلدمن، در این مقاله به تحلیل بازتاب مسائل اجتماعی در رمان دفاع مقدس در دهه ۸۰ و ۹۰ (رمان‌های «آتش به اختیار»، «جام‌های شوکران»، «دا»، «سوران سرد»، «من زنده‌ام» و «فصل جوانی») و جهان‌بینی نویسندگان رمان‌های حاضر پرداخته شد. پژوهش به روش کیفی و مطالعه کتابخانه‌ای، نگاه کل‌نگرانه و ناشی از جهان‌بینی نویسنده در ترسیم رخداد‌های زمان دفاع مقدس بررسی گردید و این نتیجه حاصل شد که آثار نویسندگان ادبیات دفاع مقدس، با هر نوع نگرش، برآمده از جامعه‌ای هستند که در آن زندگی می‌کنند و آثار آن‌ها مولود و محصول اجتماع است؛ آثار ادبی دوران دفاع مقدس، ترسیم‌کننده تفکرات کلی جامعه است تا جهان‌بینی خاص نویسنده. بازنمود فرهنگ‌عامه، وجود دیدگاه‌های متفاوت نسبت به جنگ و امور فرهنگی دفاع مقدس وضعیت کل جامعه را در جنگ نشان می‌دهد. رفتار تک‌تک افراد در رمان‌ها انعکاسی از این کلیت جامعه است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۷/۱۳	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۲/۱	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۲/۱۸	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۳/۲۳	
کلیدواژه‌ها: مسائل اجتماعی، ادبیات جنگ، لوسین گلدمن، ساختارگرایی تکوینی، ادبیات دفاع مقدس	

استناد: کاظمی زردخشویی، یوسفی، محمد رضا (۱۴۰۱). بازتاب مسائل اجتماعی در رمان دفاع مقدس دهه ۸۰ و ۹۰ بر اساس نظریه لوسین گلدمن. *جامعه‌شناسی هنر و ادبیات*، ۲ (۴)، ۴۵-۵۸.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jsal.2023.92666>

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران. © نویسندگان.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jsal.2023.92666>

۱- مقدمه

جنگ، تبلور رخداد‌های اجتماعی در برهه‌ای از تاریخ هر کشور است. نوع نگاه جامعه از خردترین جزء تا کلی‌ترین ارکان آن به مقوله جنگ، ساختارها و طبقات اجتماعی را دستخوش تغییرات جدی می‌کند. تا آنجا که ممکن است روایت از داستان‌های داخلی یک طبقه اجتماعی، قبل جنگ، هنگام جنگ و پس از جنگ کاملاً از هم متفاوت باشد. بر اساس نظریه گلدمن، به‌منظور بررسی مسائل و بازتاب رخداد‌های اجتماعی در رمان‌های جنگ و مقاومت، نوع نگاه نویسنده کمترین اثر را در شکل‌گیری اثر ادبی دارد. بلکه نگاه کلی جامعه‌شناختی و طبقات اجتماعی پشت ایده‌های داستان است که پیکره اثر ادبی را می‌سازد.

گلدمن بر این باور است که در چارچوب ساختارگرایی تکوینی، یک اثر ادبی، نه برآمده از تحلیل و قدرت ذهنی نویسنده، بلکه متأثر از آگاهی جمعی اوست که به نسبت بقیه بیشتر در تدوین آن مشارکت داشته است (گلدمن، ۱۳۷۷: ۶۴). دیگر این‌که وی ساختارگرایی تکوینی را برآمده از جهان‌بینی طبقه می‌داند. به این شکل که خالق یک اثر ادبی را طبقه اجتماعی وی در نظر می‌گیرد. از همین روست که نویسنده و قدرت و هنر قلم او را در برجسته‌سازی اثر ادبی کم اثر پنداشته و طبقه اجتماعی را مبدأ جریان‌های هنری، فلسفی و ادبی می‌داند (همان: ۶۷-۶۶).

در سال‌های دفاع مقدس، مردم میهن عزیزمان به سبب وحدت مثال‌زدنی، مسائل اجتماعی را در قالب‌های نسبتاً شبیه به هم و با محوریت نوع‌دوستی و وطن‌پرستی تحلیل می‌کنند. هر چند تفاوت‌هایی در نوع نگرش به آغاز، تداوم و خاتمه جنگ نیز وجود داشته است. گویی در این سال‌ها، جامعه در گروه کلی میهن‌دوستان و عاشقان به خاک و وطن خلاصه شده است. پژوهش‌های ادبی با بررسی آثار هر دوره می‌تواند به شناخت هر چه بیشتر و بهتر جامعه کمک کند.

۲- پیشینه پژوهش

در مطالعه «تحلیل روانکاوانه شخصیت در رمان‌های رئالیستی زمین سوخته و پل معلق» (۱۳۹۸)، صادقی و خوانساری درصد بوده‌اند که آثار جنگ بر رفتار شخصیت‌های رمان، مکانیسم دفاعی روان‌شناختی آن‌ها و جهان‌بینی نویسنده از وحشت جامعه را مورد مطالعه قرار دهند. در این مطالعه مشخص شد علاوه بر جنگ، مشکلات اجتماعی و بیماری اثرات قابل‌توجهی بر تغییر رفتارهای اجتماعی مردم در این دوره دارد.

مختاری در مقاله «تحلیل محتوای رمان «آتش به اختیار» بر اساس رویکرد جامعه‌شناسی جورج لوکاج» (۱۳۹۸)، به تحلیل رخداد‌های دفاع مقدس و ساختار واقع‌گرایانه، تقابل سنت و مدرنیسم و قالب رفتارهای جمعی می‌پردازد و این‌ها را تبلوری از کیفیات روحی، آراء، جهان‌بینی و اصطلاحاً بومی‌نویسی نویسنده می‌داند. میر و شهرکی در مطالعه «بررسی مسائل اجتماعی در رمان «من زنده‌ام»» (۱۳۹۴)، این رمان را اثر واقع‌گرایانه مبتنی بر ساختارگرایی تکوینی گلدمن دانسته و با نگاهی به ارکان جامعه، رمان را از بعد خانوادگی و فرهنگی بررسی می‌کنند. این اثر بر این باور است که خانم آباد، رئالیسم انتقادی را برای بیان جهان‌بینی خود برگزیده است.

محمدیان و همکارانش (۱۳۹۹) در اثر دیگری تحت عنوان «سیر تحول شخصیت و شخصیت‌پردازی در رمان‌های دفاع مقدس»، به تحلیل پویایی و جامعیت رمان‌ها و شخصیت‌های داستان در قالب رخداد‌های رمان جنگ می‌پردازند. در مقاله «سیر کاربرد نگاره‌های زنانه رمان‌ها با نگاهی به رویکرد سارا میلز»، جعفری و همکارانش (۱۳۹۸) به تغییرات رفتاری جامعه زنان و آثار این تغییرات در شرایط فرهنگی، سیاسی و اجتماعی جامعه پرداخته‌اند. گلیاری و همکارانش نیز (۱۳۹۹) در «بررسی رمان درازنای شب بر

اساس نظریه لوسین گلدمن»، مفاهیم و مسائل اجتماعی در این رمان را بر اساس نظریه گلدمن و باورهای طبقه اجتماعی بررسی می‌کنند و در نهایت داستان را عامل جهان‌بینی خالق اثر و ترسیمی از طبقه متوسط جامعه معرفی می‌کنند.

۳- روش تحقیق

در این مقاله، به روش کیفی و بر اساس نمونه‌هایی از بازتاب مسائل اجتماعی در آثار ادبی مطابق با نظریه لوسین گلدمن، به بررسی جهان‌بینی منتخبی از نویسندگان رمان‌های دفاع مقدس در دهه ۸۰ و ۹۰ پرداخته شده است؛ بنابراین با تبیین نظریه گلدمن و با روش کتابخانه‌ای، محتوای داده‌ها و پدیده‌ها در رمان دفاع مقدس، تحلیل شده است.

۴- روش‌شناسی پژوهش

بر اساس نظریه گلدمن، قلم نویسنده، جهان‌بینی او و جهان‌بینی وی حاصل تفکر و سبک زندگی اجتماعی مورد بحث در اثر ادبی اوست. از همین رو نویسنده کمتر در خلق و ترسیم فضاهای اثر ادبی تأثیرگذار است. در این چارچوب معمولاً دو رویکرد مطرح است: نخست آنکه نویسنده خود را تحت عنوان راوی در بطن داستان قرار داده، در درون داستان عینیت وجودی دارد؛ دوم اینکه خارج از داستان روایتگر یک اثر ادبی است. اگر خود نویسنده یکی از شخصیت‌های داستان باشد؛ در واقع زیست خود را روایت می‌کند. در این شکل، نه تنها اثر ادبی نمایانگر جهان‌بینی نویسنده بلکه به علت زیست نویسنده در همان گروه اجتماعی نشان‌دهنده جهان‌بینی جامعه‌ای است که تأثیر خود را بر قلم نویسنده گذاشته است. اگر نویسنده تنها روایتگر یک اثر ادبی بدون حضور خود در بطن داستان باشد دیگر خود به آن طبقه اجتماعی، وابسته یا متعلق نیست و آنچه وی در قلم خود بیان می‌کند، تماماً ناشی از درک وی از جهان‌بینی آن جامعه و بازتاب اندیشه و فکر آن‌هاست (ر.ک. کهنمویی پور، ۱۳۸۹: ۳۹-۴۴).

گلدمن، خلاقیت نویسنده را در آنجا می‌بیند که ساختار اثر وی دقیقاً مطابق با ساختار اجتماعی مطرح‌شده در داستان باشد. در واقع فرم اجتماعی جامعه با فرم و ساختار متن همسان باشد. «ساختارگرایی تکوینی بیان می‌کند که هنر نویسنده در این است که در عین استفاده از خلاقیت و قریحه در خلق آثار ادبی، با چارچوب‌های فضایی در سایر آثار ادبی به‌خصوص از نظر فرم اجتماعی همسان باشد» (همان: ۷۰).

گلدمن نمی‌گوید که خالق هر اثری باید از رخداد و واقعیت جامعه عیناً نسخه‌برداری کند. بلکه معتقد است نویسنده باید در پی بازسازی این واقعیات در قالب برداشتی کاملاً علمی و جامعه‌شناسانه از زندگی باشد. در این نوع نگاه تجسم رفتارها و سبک زندگی افراد در قالب زمانی و مکانی در روایت خالقان آثار ادبی، خودنمایی می‌کند و لازم است در هر اثر ادبی مطلوب از متن داستان به لایه‌های اجتماعی، سیاسی و تاریخی جامعه پی برد و نقد صحیح از اثر ادبی را در چارچوب این ساختارهای اجتماعی دید.

۳-۱- ساختارگرایی تکوینی

ساختارگرایی تکوینی را می‌توان از طریق ایده‌های گلدمن درباره ویژگی بنیادی کنش انسانی، آسان‌تر درک کرد. گلدمن در «ساختارگرایی تکوینی در جامعه‌شناسی ادبیات»، بیان می‌کند که ویژگی اساسی کنش انسان شامل موارد زیر است:

۱. گرایش به انطباق با واقعیت‌ها و ویژگی‌های محیط از طریق عقلانیت همراه با معنا بخشیدن به آن.

۲. گرایش به قوام کلی و به سمت ایجاد اشکال ساختاری.

۳. ماهیت پویای آن، یعنی تمایل به اصلاح و توسعه ساختاری که بخشی از آن است» (گلدمن، ۱۳۷۱: ۱۱۹).

به عقیده گلدمن، انسان‌ها در زندگی خود تحت تأثیر سه ماهیت اساسی در قالب برخی تمایلات درونی قرار می‌گیرند. «اولین مورد تمایل به تطبیق خود با واقعیت اطرافشان است. آن‌ها این کار را به روش خاصی انجام می‌دهند که «عقلانیت» نامیده می‌شود، یعنی تلاش انسان برای پاسخگویی به تمام مشکلاتی که در محیط اطراف خود با آن مواجه هستند. آن‌ها همیشه پاسخ را به سمت اهمیت هدایت می‌کنند. به این معنی که هر پاسخی را نمی‌دهند بلکه پاسخی را می‌دهند که برای آن‌ها مناسب یا مفید باشد.

گرایش دوم از ویژگی بنیادی کنش انسان، گرایش به «ثبات» در کلیت آن است، یعنی تمایل انسان به ایجاد الگوهای منسجم در اندیشه، رفتار و احساس خود یا ساختارهای فکری، رفتاری و احساسی و پاسخ آن‌ها به تمام مشکلات موجود در محیطشان. گرایش سوم، طبیعت پویا، یعنی تمایل به تغییر و توسعه ساختارهای فکری، رفتاری و احساسی است که قبلاً شکل گرفته است. گلدمن این نوع گرایش را گرایش به «فرم استعلایی» می‌نامد که معنای آن شبیه مفهوم استعلایی پاسکال است، یعنی عملی بودن، فعال بودن و پویایی تمام جنبش‌های اجتماعی و تاریخی» (گلدمن، ۱۳۷۱: ۱۱۷).

این سه، ویژگی اساسی کنش انسان، مفهوم اساسی نظریه ساختارگرایی تکوینی است؛ به عبارت دیگر، این مفهوم دربرگیرنده مفاهیم دیگر در ساختارگرایی تکوینی است و مبنای آن‌ها قرار می‌گیرد. گلدمن همچنین گفته است: «به نظر من این سه ویژگی بنیادی کنش انسانی برای همه تحقیقات مثبت در ادبیات، اساسی هستند» (برنز، ۱۹۷۳: ۱۱۸).

مطابق با این مفهوم، ساختارگرایی تکوینی با مفهوم واقعیت انسانی آغاز می‌شود. واقعیت انسانی به معنای مشابه رفتار انسان است، همان‌طور که فاروک می‌گوید که «واقعیت انسانی به معنای تمام فعالیت‌ها و رفتارهای انسانی است، اعم از کلامی و فیزیکی که علوم سعی در درک آن‌ها دارند» (فاروک، ۱۹۸۸: ۷۰). این همان فرهنگ مورد استفاده در علوم اجتماعی است؛ بنابراین، واقعیت انسانی، درست مانند فرهنگ، می‌تواند در قالب فعالیت‌های اجتماعی یا فردی خاص، از جمله آثار فرهنگی، مانند نقاشی، ترکیب‌های موسیقی و همچنین آثار ادبی باشد.

ساختارگرایی تکوینی کیفیت یک اثر ادبی را به‌شدت با میزان انسجام آن تعیین می‌کند. به این معنا که اثر ادبی در صورتی بااهمیت تلقی می‌شود که اثر حاصل تعامل یا ارتباط شدید بین موضوعی که اثر را خلق می‌کند و محیط او باشد؛ بنابراین، بررسی آثار ادبی را نمی‌توان از کلیت زندگی اجتماعی و نسبت اجتماعی-تاریخی آن جدا کرد.

گلدمن برای درک جامعی از آثار ادبی، از روش دیالکتیکی استفاده می‌کند، یعنی روش تحلیل ادبی که عمدتاً بر انسجام تمرکز دارد، در مورد اینکه چگونه هر مطالعه ادبی به معنای منسجم واحدی منجر می‌شود.

۳-۲- عناصر ساختارگرایی تکوینی گلدمن

در دیدگاه گلدمن هر ساختار ادبی و اجتماعی چنان ارتباط محکمی با یکدیگر دارند که می‌توان «هر اثر ادبی را در قالب یک کل بررسی کرد. درواقع حقیقت در کل نهفته و کل نیز در همه اجزاء وجود دارد» (گلدمن، ۱۳۹۱: ۱۴). در ساختارگرایی گلدمن جهان‌بینی مهم‌ترین رکن و مبدأ جهت‌دهی به نویسنده است. همچنین «کل واحد را همه جهان و جامعه در نظر می‌گیرد و آن را زاده رفتارهای انسانی در تاریخ می‌داند» (همان: ۱۱). او طبقه اجتماعی را پدیدآورنده زیرساخت جهان‌بینی می‌داند و آن‌ها را عنصر تغییر جهان می‌نامد (گلدمن، ۱۳۶۸: ۳۸). درواقع طبقه اجتماعی عصر گلدمن برای دریافت حقیقت، جامعه و ادبیات را مهم می‌داند. هر چه طبقه اجتماعی در داستان بیشتر مورد توجه نویسنده باشد، دریافت خواننده از جامعه محکم‌تر و قوی‌تر است. البته گلدمن به تضاد طبقاتی اشراف اشاره دارد و «ساختارهای سرمایه‌داری را عامل قدرتمند بودن یا نبودن جامعه و شکل‌گیری تضاد طبقاتی می‌داند» (گلدمن، ۱۳۶۹: ۴۵). لذا در دریافت مخاطب از یک روایت، هوش نویسنده باید طوری بکار گرفته شود که «اقلیت بر اکثریت غلبه نکرده و نگاه

ساختگی واحدی به مخاطب القاء نشود. بلکه با بروز شخصیت‌های متعدد در اثر بازنمایی شود. البته که جامعه نیز باید بر آگاهی طبقاتی اشراف داشته و نمود آن را هنر، سیاست، فلسفه زیستن و دین‌داری آن‌ها کشف و شهود نماید» (گلدمن، ۱۳۶۹: ۷۳).

۵- بیان مسئله

این مقاله به‌مرور محورهای نظریه لوسین گلدمن و لزوم توجه به جهان‌بینی نویسنده در خلق یک اثر ادبی پرداخته است. نویسندگان مقاله اعتقاد دارند بر اساس این نظریه باید با روایت مسائل اجتماعی رمان‌ها، وضعیت ایام دفاع مقدس ترسیم شود. چراکه رخدادهای موجود، ناشی از جهان‌بینی و درک نویسنده از پیرامون خود است و از همین بابت می‌توان به این پیرامون که همانا ایام دفاع مقدس و ویژگی‌های اجتماعی آن ایام است، دست یافت. هدف مقاله بررسی بازتاب مسائل اجتماعی در رمان‌های دهه‌های ۸۰ و ۹۰ است. لذا رمان‌های «آتش به اختیار»، «با جام‌های شوکران» و «دا» را از دهه هشتاد و رمان‌های «من زنده‌ام»، «سوران سرد» و «فصل جوانی» از دهه نود مورد بررسی قرار گرفتند.

۵-۱- رمان «آتش به اختیار» (دهه ۸۰)

رمان «آتش به اختیار» به قلم محمدرضا بایرامی در سال ۱۳۸۹ چاپ شد. این رمان روایتی از هفته پایانی جنگ تحمیلی و روزهای انتهایی حملات رژیم بعث تا زمان پذیرفته شدن قطعنامه است.

این داستان روایتگر گم‌شدن برخی از سربازان در طول جنگ است. داستان همچنین به وضعیت فرهنگی، اجتماعی و جغرافیایی موطن نویسنده یعنی اردبیل نیز پرداخته است و جامعه و شناخت مخاطب از آن را ملموس می‌سازد. در «آتش به اختیار» گاه به مناظره سربازان در مانده در مورد لزوم اتمام جنگ پس از آزادی خرمشهر یا ادامه دادن جنگ پرداخته می‌شود. گفتمانی که در ایام جنگ و پس از شکست در برخی از عملیات پیشتر هم مطرح شد. دغدغه‌ای که برخی سران حاکم بر جامعه نیز از دارند. این همان جهان‌بینی جامعه در قلم نویسنده به باور لوسین گلدمن است (بایرامی، ۱۳۸۹: ۱۱۷).

هنر بایرامی در «آتش به اختیار» پیوند گذشته‌های دشوار دفاع مقدس است. آنجا که به مناقشات مرزی روستاهای اردبیل و لزوم حل آن‌ها توسط ریش‌سفیدان در عین حفظ منافع خودی اشاره می‌کند. این نوع نگاه با توجه به ترسیم رخدادهای روزهای پایانی جنگ مشاهده، نوع نگاه جامعه و به ستوه آمدن آن از ادامه جنگ اشاره دارد (بایرامی، ۱۳۸۹: ۹۶).

لوسین گلدمن رفتارهای افراد را از منظر جامعه‌شناسی حتماً معلول علتی مشخص و بازتاب یک رخداد قلمداد می‌کند و از همین رو قائل به تعادل میان فاعل و خود عمل و درواقع محیط پیرامونی فاعل است (گلدمن، ۱۳۸۲: ۳۱۵). این دیدگاه جنگ‌های جدید را در مقایسه آن با نزاع‌های ایلاتی قرار می‌دهد؛ که برخلاف رویه این روزها، نویسنده معتقد است که در دعوای ایلاتی، خوانین کاری به خانواده یکدیگر نداشته و هدف آن‌ها رهبران ایشان بود نه زن و بچه مردم که امروزه مورد حملات گسترده غیرانسانی قرار می‌گیرند (بایرامی، ۱۳۸۹: ۷۲). درواقع نویسنده رفتارهای منصفانه و جوانمردانه را حتی در جنگ هم محترم می‌شمارد. این نوع نگاه برگرفته از جامعه‌ای است که حملات شیمیایی و سلاح‌های کشتار جمعی را بر نمی‌تابد و جهان‌بینی محیط پیرامونی نویسنده را به تصویر می‌کشد.

بازنمود فرهنگ عامه مردم در «آتش به اختیار» به زیبایی کار شده است. بیان تکیه‌کلام‌هایی که ریش، زور، مردانگی و تغییر باورهای اساطیری و پهلوانی در پهلوان‌های توخالی داستان دیده می‌شود. این ادبیات، نشانگر نقد جامعه حاکم به تغییر ارزش‌های اجتماعی است (همان: ۶۱). از نقطه نظر کاربرد ادبیات در جامعه نیز این رمان از ادبیات عامیانه مردمی بهره جسته است. این نمودی

ادبی از طبقه اجتماعی و ادبیات رایج آن‌ها در جامعه دارد. آنجا که اصطلاحات رایج میان سربازان (همان: ۱۹) و تکیه کلام‌ها و ضرب‌المثل‌های جامعه دال بر زندگی و بدبختی در قالب امثال و حکم بیان می‌شود (همان: ۶۶).
درواقع گلدمن نیز همین نگاه را می‌خواهد. ساختاری که نویسنده نیاز نباشد دست به ابتکار ویژه‌ای در کلام بزند. بلکه بافت جامعه خودبه‌خود انسان را در قالب زندگی واقعی روایت کند (گلدمن، ۱۳۷۱: ۳۱). به همین دلیل است که در هر عصر و زمانی، ادبیات عامه موردپسند مخاطب قرار می‌گیرد. هم نوشته‌های محاوره‌ای جمال‌زاده برای مخاطب جذاب می‌نماید و هم نوشته‌های بایرامی، چراکه هر دو بافت جامعه را در کلام خود به‌خوبی نشان می‌دهند. در «آتش به اختیار» از ضرب‌المثل‌ها به خوبی و البته با کارکرد جنگ و دفاع از کشور استفاده شده‌اند؛ برای مثال «کفگیر به ته دیگ خوردن» نه‌تنها نشان از کارکرد ضرب‌المثل در جامعه دارد؛ بلکه نشان از کمبود نیروهای نظامی یا آذوقه یا مهمات هم دارد (بایرامی، ۱۳۸۹: ۱۴۴). استفاده از شعر نیز در «آتش به اختیار» نفوذ ادبیات در جامعه را نشان می‌دهد (همان: ۲۱۸).

۵-۲- رمان با جام‌های شوکران (دهه ۸۰)

«با جام‌های شوکران» اثر عبدالمجید نجفی، رمانی است که به جنگ و موضوع اسارت در زندان‌های رژیم بعث صدام پرداخته و نویسنده سعی کرده است خواننده را با مشکلات و سختی‌هایی که آزادگان عزیز در دوران اسارت تحمل کرده‌اند، آشنا کند.
مسئله شهادت در ادبیات دفاع مقدس همواره یکی از دراماتیک‌ترین و مقدس‌ترین لحظات است؛ و نویسنده برای بیان احساسات از زیباترین، دقیق‌ترین و مؤثرترین دایره واژگان استفاده می‌کند. برای مثال در رمان «با جام‌های شوکران» نمود برپایی مجلس‌های عزاداری سیدالشهدا و گرامیداشت شهدا مورد توجه قرار گرفته است و یاد و خاطره عاشورا و ایثار شهیدان کربلا و اسارت‌های خاندان سیدالشهدا (ع) سبب پایداری بیشتر و تقویت روحیه حقی‌طلبی اسیران شده است. گرامیداشت ایام محرم و وصف دلاوری‌های امام شیعیان موجب می‌شد تا جامعه با اخلاص و شجاعت مضاعف پای در نبرد بگذارد. همین مجالس در شهرها و پشت جبهه‌ها موجب تهییج مردم برای پیوستن به صفوف رزمندگان در جبهه می‌گردد (نجفی، ۱۳۸۵: ۲۶۰، ۱۴۰، ۲۳۳ و ۲۶۵).
دیالوگ‌های سرشار از حس قدردانی و تشویق و تمجید یا زخم‌زبان زدن‌ها و شماتت‌های شخصیت‌های مختلف رمان، بیانگر وجود دیدگاه‌های متفاوت افراد جامعه به مقوله جنگ است (همان: ۲۶ و ۶۳). وضعیت اسارت رزمندگان اعم از جیره ناچیز غذایی و اذیت و آزارهای روحی و شکنجه‌های جانکاه فیزیکی تا مخفی کردن اسرا از چشم صلیب سرخ بسیار دقیق و ملموس به تصویر کشیده شده است (همان: ۱۹۴-۲۲۶).

به فرهنگ ایرانی و مراسم‌های سنتی اشاره شده است هرچند با وجود جنگ و اسارت رزمندگان، حال و هوای آن‌ها تغییر کرده و هاله‌ای از غم و دل‌تنگی بر آن‌ها سایه انداخته است (همان: ۱۷۱). همچنین اسارت و پدیده مفقودالائری و استیصال ناشی از بی‌خبری خانواده‌ها از فرزندان‌شان به زیبایی در قالب مویه‌ها و رنج‌نامه‌های خانواده‌های ایشان به تصویر کشیده شده است (همان: ۱۸۰).
رمان «با جام‌های شوکران» به مسئله خیانت به وطن از سوی سرکردگان مجاهدین خلق و حزب توده و چپی‌ها در کشور تا منافقین اشاره کرده است. نویسنده شرایط اجتماعی آن روزهای جنگ را بستری مناسب برای رشد این گروهک‌ها می‌داند (همان: ۱۶۸، ۷۳ و ۲۰۸).

همچنین به پذیرش قطعنامه ۵۹۸ اشاره شده است و به‌تازگی رزمندگان و اسرا و اندوه آنان با شنیدن خبر پذیرش قطعنامه در تاریخ ۲۷ تیر ۱۳۶۷ از سوی جمهوری اسلامی ایران و پایان جنگ، در رمان دیده می‌شود. (همان: ۲۲۲)

۵-۳- رمان «دا» (دهه ۸۰)

این رمان، خاطرات سیده زهرا حسینی از روزهای آغازین جنگ تحمیلی در دو شهر بصره و خرمشهر است؛ محاصره خرمشهر توسط نیروهای عراقی محور مرکزی کتاب را تشکیل می‌دهد. در رمان «دا» نویسنده در تلاش است تا حس همزادپنداری و ارتباط متقابل شخصیت‌ها با امام حسین (ع) و یاران باوفای ایشان را نشان دهد. آنجا که شخصیت داستان پیکرهای بر زمین افتاده شهدا را نمودی از پیکرهای شهدای دشت نینوا می‌پندارد و یاد مظلومیت ائمه و یاران باوفایش را در باورهای خویش زنده می‌کند (حسینی، ۱۳۸۷: ۲۰۸). این نوع نگاه نوعی جهان‌بینی جامعه و امور فرهنگی دفاع مقدس به‌منظور احیای فرهنگ ایثارگری و شهادت‌طلبی آن دوره قلمداد می‌شود.

«دا» به تغییر فرم و خرابی شهرها از دریچه خرمشهر می‌نگرد. مخاطب در این رمان به گونه‌ای درگیر شرایط اجتماعی و بحرانی شهر می‌شود که گویی در خرابه‌ها و میان آتش‌سوزی‌های خرمشهر قدم می‌زند و تک‌تک لحظات ناراحت‌کننده را همانند فیلم‌های مستند به تصویر می‌کشد. تصاویر خرابی‌ها، ویرانی‌ها و نمادهای ازهم‌گسیختگی به‌خوبی در رمان «دا» نمایان است؛ خرمشهر را غرق در دود آتش پالایشگاه، با خانه‌هایی که جای ترکش بر دیوار نمایان است، مغازه‌های بسته، مردم خسته و نگران و درمانده معرفی می‌کند (همان: ۱۲۴-۱۲۵).

یکی دیگر از بحران‌های زمان دفاع مقدس فقر امکانات پزشکی و فیزیکی بود، این بحران به‌خوبی در رمان «دا» قابل‌لمس است. جهان‌بینی نویسنده به‌خوبی نشانگر شرایط فاجعه‌بار آن روزهاست؛ روی هم قرار گرفتن اجساد شهدا به سبب فقر امکانات فیزیکی و رد خون مجروحان بر روی زمین که نشان از کشیده شدن آن‌ها در راهروها به علت عدم وجود چرخ و تخت حرکت بیمار نمایان است (حسینی، ۱۳۸۷: ۷۵). گاهی کمبود منابع انسانی و کادر درمان (همان: ۷۵) فقدان آب کافی برای غسل پیکرها (همان: ۱۱۷) و نبود ادوات نظامی در جبهه‌ها چنان موجب بحران می‌شد که خدمت‌رسانی را با اختلال روبرو می‌کرد.

این نمود یک تمامیت از نگاه گلدمن است. گلدمن این رخداد را از بالا و در یک کل می‌بیند. در این نگاه، وضعیت کل جامعه را در جنگ می‌بینیم و این کل در رفتار تک‌تک مردم عیان است. جامعه‌ای که آمادگی لازم برای بحرانی نظیر جنگ را نداشته است. بعد غم‌انگیزی بی‌کفایتی برخی از فرماندهان به ناراحت‌کننده‌ترین شکل در رمان «دا» قابل‌لمس است؛ آنجا که روایتی از حمله کردن سگ‌ها به پیکر شهدا مطرح می‌شود که قلب هر مخاطبی را به درد می‌آورد (همان: ۱۲۶). تأثیر نهادهای بالادستی نظیر رئیس‌جمهور وقت (بنی‌صدر) و عدم اعزام نیروهای تازه‌نفس (همان: ۳۸۸) و مهمات (همان: ۴۴) در سرنوشت آن روزها، در جای‌جای رمان دیده می‌شود.

برای نشان دادن بحران تأمین انرژی در دفاع مقدس در رمان «دا»، به فروش نفت کوپنی اشاره شده است. دریافت نفت کوپنی، سپری کردن ایام سرما و همچنین ذخیره پیت‌های نفت کاری سخت بود (همان: ۷۲۴).

فقر موجب بالا رفتن قتل، سرقت و اعتیاد در جامعه می‌شود (همان: ۷۱۷). ساختمان متعلق به جنگ‌زدگان به محلی برای معتادان به مواد مخدر و مشروبات الکلی تبدیل شده بود (همان: ۶۵۹). همین‌طور در این رمان، به سختی تأمین ارزاق عمومی بخصوص صیفی‌جات اشاره شده است. (همان: ۶۶۶).

یکی دیگر از مشکلات ایام دفاع مقدس مسئله نفوذی‌های یعنی، تأثیر تبلیغات و جنگ روانی دشمن بود؛ از خائنان داخلی نظیر بنی‌صدر تا هم‌نواپی برخی مرزنشینان عرب داخلی، تبلیغات رادیویی عرب‌زبان رژیم بعث برای خیانت به وطن (همان: ۱۶۷-۱۵۶). به‌دفعات به مسئله نفوذی‌ها و خائنین در رمان «دا» با عناوینی همچون ستون پنجم و جاسوس اشاره شده است (همان: ۴۶۱).

۵-۴- رمان «من زنده‌ام» (دهه ۹۰)

رمان «من زنده‌ام» (۱۳۹۳) نوشته خاطرات‌گونه معصومه آباد است. در یکی از روزهای آغازین جنگ تحمیلی و هنگام امدادسانی سازمان هلال‌احمر، خانم آباد به همراه سه زن دیگر به دام نیروهای عراقی افتاد. او در این زمان هفده سال داشت و حدود سه سال از عمر خود را در اسارت نیروهای بعثی گذراند. کتاب، در هشت فصل به خاطرات ایشان در زندان‌های عراق پرداخته است.

طبقات و بافت‌های اجتماعی جامعه از نگاه کل‌نگرانه گلدمن در رمان «من زنده‌ام» به شدت خودنمایی می‌کند. دیدگاه اجتماعی رمان به مقوله خانواده و جامعه در شکستن ثبات و آرامش خانواده‌ها، ملموس است. آنجا که همه مردم را افرادی سراسیمه و مستأصل نشان می‌دهد که فرزندان خود را به تعبیر نویسنده «قلم به دوش بلند کرده» و از خیابانی به خیابان دیگر و از شهری به شهر دیگر می‌برند (آباد، ۱۳۹۳: ۱۵۵-۱۱۹-۱۹۵). او از شهادت افراد خانواده‌های مختلفی سخن می‌گوید که جوانی، میان‌سالی و پیری خود را صرف یکدیگر کرده بودند. نهادی که دیگر با حمله دشمن شدیداً در معرض آسیب قرار گرفته بود و هر لحظه تهدید می‌شد.

در مطالعه اثر ادبی مطابق نظریه گلدمن، آنچه نمود می‌یابد جامعه و اعضای آن است که از نگاه خرد، دچار استیصال شده‌اند و تلاش برای نجات جان و زندگی یکدیگر هستند و از نگاه کلان، بازتابی از عدم ثبات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جامعه‌ای است که دچار بزرگ‌ترین معضل یعنی آوارگی و تهدید شده است.

معصومه آباد در قالب نقش‌های اجتماعی نیز، به بیان بسیاری از رخداد‌های اجتماعی می‌پردازد که هر یک بازتاب‌دهنده بحرانی در جامعه هستند. وی به نقش خود به‌عنوان نماینده فرمانداری در پرورشگاه و امدادگری اشاره می‌کند. به بیان وی، در بیمارستان هلال‌احمر از سوی کادر درمان آنجا پذیرفته نمی‌شد؛ زیرا اعضای فرمانداری از نگاه کارکنان بیمارستان و پزشکان، جاسوسان پاکسازی منابع انسانی قلمداد می‌شدند (همان: ۱۴۲). این نگاه در جامعه بازتابی از حس ناامنی طبقات جامعه از برخی اقدامات سیاسی حاکمان است که البته نگاه غالب طبقه مطلوب را نشان نمی‌دهد؛ زیرا نشانه دیگری در رمان دال بر شمولیت این مطلب دیده نمی‌شود.

در بخش دیگری از داستان، به امدادگری، جسارت و شجاعت قهرمان رمان در امدادگری جلوی چشم سربازان بعثی اشاره می‌شود. نوع نگاهی که در این رمان و سایر واقعیت‌های زمان جنگ، نگاه غالب افراد جامعه تلقی می‌شود. در بخش دیگری از رمان، نویسنده به مشکلات و بحران‌های اجتماعی نظیر اعتیاد به مواد مخدر و سرقت اشاره می‌کند. وی در زمان خود مشخصاً به اعتیاد برخی از کودکان پرورشگاه (همان: ۳۲) و سرقت چمدان‌های عادی در بندر ماهشهر بدون اینکه اجناس قیمتی داشته باشند اشاره دارد. همچنین بیان بحران سرقت در میان کودکان پرورشگاه (همان: ۳۷۱-۱۴۸) بازتابی از مهم‌ترین مسئله اجتماعی یعنی فقر است.

از آنجا که مطابق نظریه گلدمن تأثیر طبقه اجتماعی عیان‌تر و تأثیرگذارتر از قلم نویسنده است، می‌توان اینگونه تحلیل کرد که سخن از سرقت و اعتیاد و سایر بحران‌های اجتماعی نه از زبان خانم آباد بلکه از زبان جامعه‌ای است که به‌واسطه شرایط اقتصادی ناشی از جنگ، زمینه‌های اخلاقی آن در حال سقوط است. کما این‌که در رمان «حنانه» (برادران، ۱۳۸۳: ۲۸) نیز، توفیق، پسر بزرگ خانواده، پس از شهادت پدرش دچار تبعات ناشی از فقدان پدر، فقر، نداری و اعتیاد می‌شود. در رمان «حمیده» نیز، نسرین دختر دانشجویی است که به علت فقر، اعتیاد پدر و عدم پرداخت شهریه دانشگاه، در اتوبوس واحد اقدام به کیف‌زنی می‌کند (سلطانی، ۱۳۸۸: ۴۴).

نوع نگاه دیگر در رمان «من زنده‌ام» توجه به مناسک دینی و مذهبی است. معصومه آباد به برپایی نماز از سوی اسرای ایرانی علی‌رغم ممنوعیت انجام فریضه به‌صورت ایستاده و همچنین حیرت‌بخشی‌ها از برگزاری نماز اشاره می‌کند. دین و مذهب از جمله

مسائل اجتماعی است که تأثیر در بسیاری از ابعاد اجتماعی دارد و در اکثر رمان‌های دفاع مقدس، طبقه اجتماعی که به صورت کلی‌تر همان رزمندگان جنگ هستند، طیفی مؤمن و ملتزم به دین و خدا به تصویر کشیده می‌شوند. گویی شرایط اجتماعی باعث شده است آن‌هایی که دل در گرو دین نیز نداشته‌اند، دارای نگرش مذهبی و دینی شوند.

یکی از پدیده‌های رایج اجتماعی در رمان‌های دفاع مقدس، موضوع مفقودالتر شدن رزمندگان و بی‌خبری اعضای خانواده از سرنوشت عزیزان خود است. جامعه برای رهایی از فشار بی‌خبری و درماندگی متوسل به ائمه اطهار و پیشوایان دینی می‌شود؛ توسل مادر معصومه آباد به حرم حضرت معصومه سلام‌الله علیها نمونه‌ای از این موضوع است (آباد، ۱۳۹۳: ۳۷۹). در بعد توسل به ائمه اطهار، به نشانه‌های دیگری هم نظیر برگزاری مراسم محرم، سینه‌زنی و نوحه‌خوانی در میان مردم و اسرای دربند اشاره می‌شود. اسرا با بیان شعارهایی و تمسک، از حضرت مهدی برای کمک به پیروزی رزمندگان اسلام درخواست یاری دارند (همان: ۴۴۲).

در جایی از رمان، به افراط در امور مذهبی یا درک نادرست از آن‌ها نیز اشاره می‌شود که ممنوعیت خنده و شادی و محافظت نکردن از بدن در برابر سرما و گرما به قصد مبارزه با نفس از جمله آن‌هاست. این نگاه به جامعه که گاه درگیر خرافه یا افراط‌گرایی می‌شود از جزء به کل جامعه کمتر تسری یافته است (همان: ۱۱۴).

پیوند نگاه جامعه با رویکردهای دینی به‌عنوان باوری گسترده در میان مردم دچار نوعی همزادپنداری شده است. برای مثال زنان دربند یا فعال در جبهه به علت فضای پر از التهاب و شهادت در جنگ همواره خود را در صحنه‌ای شبیه کربلا تجسم می‌کردند که گویی باید زینب‌وار به داد مظلوم برسند و آن حضرت را حامی و اسوه خود بدانند (همان: ۶۲-۱۶۱). کما این‌که در رمان‌های «حمیده»، «جام شوکران»، «پری‌رو» و «نیمه نارانج» نیز به کرات، نشانه‌هایی از توسل و مناسک مذهبی به چشم می‌خورد.

اساساً زنان در پشت جبهه نیز این فضا را به گونه‌ای دیگری تجربه کرده‌اند. آن‌ها همسران، برادران یا پدران خود را در جبهه‌های جنگ، به دست تقدیر سپرده بودند و اگر خبر شهادت یا مجروحیت آن‌ها را می‌شنیدند، نه تنها ضروری بود با غم جانکاه فراق عزیزانشان کنار می‌آمدند، بلکه با روحیه شگرف، فرزندان و سایر اعضای خانواده را نیز سرپرستی می‌کردند. عمده کارکردهای زنان در ادبیات داستانی جنگ، عبارت است «از مقاومت (مقاومت رزمی، مقاومت در برابر ارزش‌های بیگانه)، صبر، شکیبایی، آرامش در مقابله با مصیبت‌های ناشی از جنگ و پشتیبانی درمانی» (سلیمانی، ۱۳۸۰: ۶۳).

یکی دیگر از نکات قابل‌توجه در جامعه دوران دفاع مقدس محوری بودن مساجد در تصمیم‌گیری‌ها، حمایت از جبهه‌ها، محلی برای آموزش رزمی و دینی و محور وحدت و یکپارچگی ملت بود (داوودی، ۱۳۸۵: ۱۱). خانم آباد در رمان خود به برخی از جزئی‌ترین کارکردهای مساجد اشاره می‌کند که خود نشانه‌ای از نقش مساجد در زندگی روزمره مردم است. از برگزاری کلاس‌های روخوانی قرآن تا برگزاری جلسات انقلابی و حزبی در مساجد (آباد، ۱۳۹۳: ۷۹-۶۳).

ساختار سیاسی جامعه در رمان «من زنده‌ام» با اشاره به حضور احزاب سیاسی و گروه‌های خرابکار و فرصت‌طلب نشان داده شده است؛ نویسنده گروه‌های ضدانقلاب را به خاطر تجهیز از سوی عراق عامل ناامنی منطقه می‌داند (همان: ۱۰۷). این فضای ناامنی در اکثر رمان‌های دفاع مقدس که در شهرهای مرزی اتفاق می‌افتند، مشاهده می‌شود.

در باب فقر، رمان «من زنده‌ام» به کار کردن مدام و چند شیفته پدر خانم آباد اشاره دارد و فقر را در سرهم کردن لباس‌های قدیمی برای تأمین لباس جدید نشان می‌دهد (همان: ۴۱). رمان به نابودشدن زیرساخت‌های اقتصادی به‌ویژه پالایشگاه‌ها اشاره می‌کند و خاموشی چراغ پالایشگاه را پس از حمله، به نابودی کسب‌وکار و رخت بستن آبادانی از شهر تعبیر می‌نماید (همان: ۱۲۶).

خانم آباد به شرایط بهداشتی و غذایی فاجعه‌بار اسرا نیز اشاره می‌کند. آنجا که گاهی غذا میان اسرا توزیع نمی‌شود و گاهی هم غذای زیاد توزیع و به‌اجبار خورنده می‌شود و همزمان، از استفاده از سرویس بهداشتی برای اسرا ممنوع می‌شود (همان: ۳۲۰).

بر اساس نظریه گلدمن نگاه نویسنده اثر ادبی، خالق اثر نیست. بلکه جهان بینی گروهی جامعه‌ای که نویسنده از آن می‌آید، ساختارهای طبقه اجتماعی آفریننده اثر است. رمان «من زنده‌ام» که به صورت محوری مورد بررسی قرار گرفته است؛ از آن جهت قابل تأمل است؛ خانم آباد را مجاهد و رزمنده‌ای است که همه دشواری‌های رزمنده بودن و طبقه رزمندگان را لمس کرده و در میان آن‌ها زیسته است. آباد، رزمنده‌ای است که باورهای دینی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی دارد و قلمش نمودی از تحولات اجتماعی اوست. از این رو شجاعت و مبارزه، بی‌قراری و آوارگی، شهادت، خدمت‌رسانی، دل در گرو اسلام داشتن، مبارزه با فقر سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، بهداشتی و دشواری‌های جنگ شالوده واقعیت عینی جامعه خوزستان زمان جنگ است. خانم آباد نه تنها خود را صاحب روایت می‌داند، بلکه طبق نظریه گلدمن ناخواسته زبان گویای جامعه‌ای به شدت آسیب دیده است. جامعه‌ای که عدالت‌طلبی، شهادت و ایثار در سراسر ارکان آن اعم از خانواده، سیاست، بهداشت، اقتصاد، مذهب و فرهنگ به چشم می‌خورد.

۵-۵- رمان «سوران سرد» (دهه ۹۰)

رمان «سوران سرد» (۱۳۹۰) نوشته افهمی با نگاهی تازه، دفاع مردمی را در برابر حمله عراق روایت می‌کند، کتابی که نگاه جدیدی به جنگ ایران و عراق و دفاع مردم ایران در ۸ سال جنگ تحمیلی دارد.

در «سوران سرد»، به خلوتی شهرها و فرار بسیاری از ساکنین شهرهایی مانند ارومیه اشاره شده است. به نظر می‌رسد که هواپیماهای عراقی اقدام به بمباران گسترده این شهر کرده‌اند. شخصیت‌های داستان مرتب از شهرهای تقریباً خالی از سکنه یاد می‌کنند (افهمی، ۱۳۹۰: ۲۳۷).

در این رمان، ردپای فقدان تجهیزات و زیرساخت‌های لازم در گفتگوی نظامیان دیده می‌شود (همان: ۳۱۵). به نظر می‌رسد که یکی از مشکلات جامعه و طبقه درگیر در جنگ فقر و کمبود امکانات است. ناراضی‌ها از عملکرد مسئولان و فرماندهان زمان جنگ نیز در رمان منعکس شده است. از فرماندهان نالایی سخن گفته می‌شود که جیره غذایی سربازان را میان نیروهای کادری توزیع می‌کنند (همان: ۳۷ و ۱۷۰).

ناراضی‌ها و انتقاد از مسئولان به خاطر عدم توجه به استراتژی‌های جنگی در پایگاه «دله در» و عدم اعزام نیروهای کمکی در رمان بازتاب یافته است (همان: ۳۳۷). به بی‌کفایتی برخی فرماندهان در عدم استفاده از سلاح‌های همخوان با قدرت دشمن نیز اشاره شده است (همان: ۸۰). طبقه سربازان و رزمندگان به عیان از بی‌کفایتی برخی فرماندهان دفاع مقدس ناراضی هستند و بیان این عدم رضایت جزء موارد نادر در بسیاری از رمان‌های دفاع مقدس و استراتژی جنگی است؛ البته ردپای اختلافات سیاسی فرماندهان در تاریخ هشت سال دفاع مقدس بر کسی پوشیده نیست.

یکی دیگر از بحران‌های اقتصادی ایام دفاع مقدس، مشکل تأمین آذوقه و ارزاق عمومی مردم بود. کمبود کالاهای اساسی موجب شکل‌گیری قاچاق و احتکار مواد غذایی گردید. این رخداد اجتماعی بخصوص از دریچه نگاه طبقه متوسط و ضعیف‌تر جامعه ملموس‌تر است. آنجا که گرسنگی کودکان را بخصوص در روستاهای مرزنشین درگیر در جنگ که امکانات کمتری را به علت دشواری راه‌ها دریافت می‌کردند، می‌توان دید (همان: ۲۳۲) همچنین در رمان «سوران سرد» به مسئله خیانت و جاسوسی و تداخل مسائل حزبی با منافع ملی اشاره می‌شود. (همان: ۲۴۵)

۵-۶- رمان «فصل جوانی» (دهه ۹۰)

رمان «فصل جوانی» فراست (۱۳۹۰)، روایت جوانی است با تبوتاب موتورسواری که در روزهای جنگ به همراه دایی مادری خود به منطقه جنوب می‌رود، اما سر از کردستان درمی‌آورد. ردپای عشق در داستان ماجراجویانه کتاب دیده می‌شود. رمان از جمله آثار واقع‌گرایانه قاسمعلی فراست است که به مسائل اجتماعی و روان‌شناختی ایام دفاع مقدس می‌پردازد. داستانی پرکشش که لحظات پراسترس و پراضطرابی را برای مخاطب رقم می‌زند. عنصر اضطراب در این رمان در تک‌تک شخصیت‌های داستان عیان است. با پیشرفت روند داستان، اضطراب شخصیت‌ها نیز کمتر می‌شود (فراست، ۱۳۹۰: ۱۱۰). از نگاه کل‌نگرانه گلدمن، به نظر می‌رسد هرچه که از سال‌های ابتدای جنگ فاصله می‌گیریم جامعه با رخدادها و پیچیدگی‌های بیشتری روبرو می‌شود، آستانه صبر و تحمل و مقاومت افراد جامعه بیشتر می‌شود. همچنین طبق دیدگاه گلدمن، به نظر می‌رسد طبقه درگیر در جنگ به احساس خودباوری و بردباری رسیده و در قلم نویسنده اثر خود را برجای گذاشته است. عنصر دیگر که در «فصل جوانی» به چشم می‌خورد ترس از مردن در جنگ و آسیب‌دیدگی است. مادر در این داستان شخصیتی است که همواره از مرگ و آسیب دیدن عزیزانشان در هراس است (همان: ۱۱۵). این نگاه در کشمکش میان او و دایی‌اش برای تشویق امیر به درس خواندن به جای رفتن به جبهه به خوبی نمایان است (همان: ۱۶). واقعیت‌های جنگ، ترس‌ها، اوضاع نابسامان جنگ، خیانت، کومله، دمکرات، کمبود تجهیزات و فقر امکانات چه از نظر مادی و چه لجستیکی، صحنه‌های دلهره‌آور شب‌های عملیات، شکست‌ها و پیروزی‌ها، عدم امنیت روانی حتی نسبت به هم‌زمان و شک و تردید به آن‌ها، در یک کلام سختی جنگ در رمان «فصل جوانی» به خوبی به تصویر کشیده شده است. (همان: ۱۱۷، ۵۹، ۴۸-۲۱۱)

۷- نتیجه‌گیری

به‌طور کلی، گلدمن در روش دیالکتیکی خود دو جفت مفهوم را توسعه می‌دهد. اولی مفهوم «کل-جزء» است؛ «کل-جزء» بدین معناست که تحلیل هر اثر ادبی باید از قسمت‌های کوچک‌تر شروع شود و سپس به کل فرضیه مرتبط گردد تا ساختار منسجم و جامعی که به گفته گلدمن، جهان‌بینی رمان است، حاصل شود. دوم، مفهوم «فهم-توضیح» است که تلاشی برای توصیف ساختار اثر ادبی و پی بردن به اهمیت ساختار با ترکیب آن با ساختار بزرگ‌تر محسوب می‌شود. ساختار بزرگ‌تر، در این مورد، جهان‌بینی را به‌عنوان ابزار تعیین‌کننده نشان می‌دهد، زیرا یک اثر ادبی به‌عنوان بیان ساختار بزرگ‌تر در نظر گرفته می‌شود. از توضیح کلی، می‌توان دریافت که درک ساختارگرایی تکوینی به معنای درک مفهوم اساسی آن است. این مفهوم اساسی است که سایر مفاهیم مهم در این نظریه را توسعه می‌دهد.

در بررسی این رمان‌ها، مشخص شد شخصیت‌های اصلی داستان‌ها، طبق نظریه گلدمن، جهان‌بینی حاکم بر جامعه را بیان می‌کنند. نگرش به جنگ، با فاصله گرفتن از زمان جنگ، دچار تغییرات اساسی شده است که این تغییرات در رمان‌ها منتشر شده در دهه نود نسبت به دهه قبلی مشهودتر است.

رمان‌های هر دو دهه مورد بررسی که بخشی از دوران پرتلهاب تاریخ ایران را در برمی‌گیرند، به خوبی ارتباط ادبیات با محیط و طبقات اجتماعی آن عصر را نشان می‌دهند در این بین «دا» متنی گزارشی و واقع‌گرای صرف از دوران جنگ می‌شود، زندگی نویسنده رمان، متأثر از جنگ و تبعات آن است. همه آثار به دلیل فاصله‌ای که دوران دفاع مقدس دارند، از شعارزدگی دوران دفاع مقدس فاصله دارند و حتی تلاش می‌کنند با نگاهی انتقادی، جنگ را از زاویه دیگری نقد کنند؛ مانند رمان «سوران سرد». نقد برخی اشتباهات

دوران جنگ، با فاصله گرفتن از زمان جنگ، در بین مردم رواج بیشتری می‌یابد که همین مورد در آثار ادبی نیز منعکس می‌شود. به غیر از رمان «اد»، بقیه آثار با محوریت شخصیت‌های مرد نوشته شده‌اند که انعکاسی از نقش اصلی مردان در فرایند زندگی طبیعی جامعه است.

۸- منابع

- آباد، معصومه (۱۳۹۳). من زنده‌ام. چاپ اول. تهران: بروج.
- افهمی، جواد (۱۳۹۰). سوران سرد. چاپ دوم. تهران: سوره مهر.
- بایرامی، محمدرضا (۱۳۸۹). آتش به اختیار. چاپ اول. تهران: نیستان.
- جعفری، مژگان، موسوی سیرجانی، سهیلا، فرزاد، عبدالحسین (۱۴۰۰). سیر کاربرد انگاره‌های زنانه زبان در دو کتاب یکشنبه آخر و دختر شینا با نگاهی به رویکرد زبانی سارا میلز». متن پژوهی ادبی. ۲۵(۸۹)، ۸۵-۵۹.
- حسینی، سیده زهرا (۱۳۸۷). دا. به اهتمام سیده اعظم حسینی. چاپ ۱۳۱. تهران: سوره مهر.
- داوودی، محمد (۱۳۸۵). نقش معلم در تربیت دینی. چاپ ۲ دوم. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- سلیمانی، بلقیس (۱۳۸۰). بررسی آثار نویسندگان زن با موضوع دفاع مقدس. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس
- صادقی، اسماعیل، خوانساری، زهره. (۱۳۹۸). تحلیل روانکاوانه شخصیت در رمان‌های رئالیستی زمین سوخته و پل معلق. پژوهش‌نامه مکتب‌های ادبی. ۳(۷)، ۶۳-۴۱
- علی محمدیان، جهانگیر صفری، اسماعیل صادقی (۱۳۹۹). سیر تحول شخصیت و شخصیت‌پردازی در سه رمان منتخب جنگ (دفاع مقدس) دهه شصت تا نود». نشریه تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا). دوره ۱۲، شماره ۴۳.
- فراست، قاسمعلی (۱۳۹۱). فصل جوانی. ج اول. تهران: عصر داستان.
- کهنموئی پور، ژاله (۱۳۸۹). نقد جامعه‌شناختی و لوسین گلدمن. تهران: علمی و فرهنگی.
- گلدمن، لوسین (۱۳۶۹). جامعه‌شناسی ادبیات دفاع از جامعه‌شناسی رمان. ترجمه محمدجعفر پوینده. چاپ اول. تهران: هوش و ابتکار.
- گلدمن، لوسین (۱۳۷۱). جامعه‌شناسی ادبیات (دفاع از جامعه‌شناسی رمان). ترجمه محمدجعفر پوینده. تهران: هوش و ابتکار.
- گلدمن، لوسین (۱۳۷۷). جامعه‌شناسی ادبیات، درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات (مجموعه مقالات). ترجمه محمدجعفر پوینده. چاپ اول. تهران: نقش جهان.
- گلدمن، لوسین (۱۳۸۱). جامعه، فرهنگ و ادبیات. گزیده و ترجمه محمدجعفر پوینده. تهران: نو.
- گلدمن، لوسین (۱۳۸۲). نقد تکوینی. ترجمه محمدتقی غیائی. چاپ اول. تهران: بزرگمهر.
- گلیاری، پریسا و برزویی، رضا و قوامی، بدریه و ادهمی، جمال. (۱۴۰۰). تحلیل رمان درازنای شب بر اساس نظریه ساختارگرایی تکوینی لوسین گلدمن. پژوهش‌نامه ادبیات داستانی. ۱۰(۲)، ۹۷-۷۷.
- مختاری، مسروره (۱۳۹۸). تحلیل محتوایی رمان «آتش به اختیار» اثر محمدرضا بایرامی بر اساس جامعه‌شناسی رمان «رژرژ لوکاج» و «لوسین گلدمن». پژوهش‌های بین‌رشته‌ای ادبی. ۱(۱)، ۳۰۲-۲۸۴.
- مرتضوی کیاسری، حسین (۱۳۸۰). پری‌رو. چاپ اول. تهران: پالیزان.
- میر، محمد و شهرکی، علی (۱۳۹۴). بررسی مسائل اجتماعی در رمان «من زنده‌ام» اثر معصومه آباد (طبق نظریه گلدمن). همایش بین‌المللی جستارهای ادبی، زبان و ارتباطات فرهنگی. تهران.
- نجفی، عبدالمجید (۱۳۸۵). با جام‌های شوکران. چاپ اول. تهران: صریح.

Burns, Elizabeth and Tom (Ed.) (1973). *Sociology of Literature and Drama*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books Ltd.

Faruk HT. (1988). *Strukturalisme Genetics dan Epistemologi Sastra*. Yogyakarta: P.D. Lukman.

Abad, Masoumeh. (2014). "I am alive." 1st Edition. Tehran: Borouj. (In Persian)

Afhami, Javad. (2011). "Cold Song." 2nd Edition. Tehran: Sooremehr. (In Persian)

- Bayrami, Mohammadreza. (2010). "Fire at Will." 1st Edition. Tehran: Neyestan. (In Persian)
- Jafari, Mojgan, Mousavi Sirjani, Soheila. Farzad, Abdul Hussein. (2021). "The Application of Feminine Figures of Speech in 'The Last Sunday' and 'Shina's Daughter' with a View to Sara Mills' Linguistic Approach," *Literary Text Research*. 25(89), 59-85. (In Persian)
- Hosseini, Sayyede Zahra. (2008). "Da," edited by Sayyede Azam Hosseini. 131st Edition. Tehran: Sooremehr. (In Persian)
- Davoudi, Mohammad. (2006). "The Role of the Teacher in Religious Education." 2nd Edition. Qom: Research Institute of the Seminary and University. (In Persian)
- Soleimani, Belghis. (2001). "A Study of the Works of Female Writers on the Subject of Sacred Defense." Tehran: Foundation for the Preservation and Publication of Sacred Defense Works and Values. (In Persian)
- Sadeghi, Ismail. Khansari, Zahra. (2019). "Psychoanalytic Analysis of Character in Realistic Eras: 'Scorched Earth' and 'the Suspension Bridge'." *Literary Schools Research Journal*, 3(7), 41-62. (In Persian)
- Ali Mohammadian, Jahangir. Safari, Ismail Sadeghi. (2020). "The Evolution of Character and Characterization in Three Selected Novels of the Sacred Defense War from the Sixties to the Nineties." *Dekhoda Journal of Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts*. Volume 12, Issue 43. (In Persian)
- Farasat, Ghasemali. (2012). "Chapter Youth." 1st Edition. Tehran: Asre-Dastan. (In Persian)
- Kahanmoeipour, Zhaleh. (2010). "Sociological Criticism and Lucien Goldman." Tehran: Elm va Farhang Publication. (In Persian)
- Goldman, Lucien. (1990). "Sociology of Defense Literature: From Sociology of the Novel." Translated by Mohammad Jafar Puyandeh. 1st Edition. Tehran: Housh va Ebtikar Publication. (In Persian)
- Goldman, Lucien. (1992). "Sociology of Literature Defense: Sociology of Man." Translated by Mohammad Jafar Puyandeh. Tehran: Housh va Ebtikar Publication. (In Persian)
- Goldman, Lucien. (1998). "Sociology of Literature: An Introduction to the Sociology of Literature (Proceeding)." Translated by Mohammad Jafar Puyandeh. 1st Edition. Tehran: Naqsh-e-Jahan. (In Persian)
- Goldman, Lucien. (1998). "Introduction to the Sociology of Literature: Sociology of Literature Defense (Collection of Articles)." Translated by Mohammad Jafar Puyandeh. 1st Edition. Tehran: Naqsh-e-Jahan. (In Persian)
- Goldman, Lucien. (2003). "Genetic Criticism." Translated by Mohammad Taghi Ghayathi. 1st Edition. Tehran: Bozorgmehr. (In Persian)
- Goliari, Parisa. Barzouyi, Reza., Qavami, Badrieh., Adhami, Jamal. (2023). "Genetic Structuralist Analysis of the Novel 'Long Night' Based on Lucien Goldman's Theory." *Journal of Fiction Literature*, 10(2), 77-97. (In Persian)
- Mokhtari, Masrueh. (2019). "Content Analysis of the Novel 'Fire at Will' by Mohammad Reza Bayrami, Based on the Sociology of the Novel by 'George Lukacs' and 'Lucien Goldman'." *Literary Interdisciplinary Research*, 1(1), 284-302. (In Persian)
- Mortazavi Keyasari, Hussein. (2001). "Fairy Face." 1st Edition. Tehran: Palizan. (In Persian)
- Mir, Mohammad. Shahriki, Ali. (2015). "Investigating Social Issues in the Era of the Novel 'I am Alive' by Masumeh Abad (Based on Goldman's Theory)." *International Conference on Literary Studies, Language and Cultural Communication*. Tehran. (In Persian)
- Najafi, Abdulmajid. (2006). "With Hemlock Cups." 1st Edition. Tehran: Sarir. (In Persian)
- Burns, Elizabeth and Tom (Ed.) (1973). *Sociology of Literature and Drama*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books Ltd.
- Faruk HT. (1988). *Strukturalisme Genetics dan Epistemologi Sastra*. Yogyakarta: P.D. Lukman.